

УДК 349.3:364.044.26(477)

К.В. Бориченко,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВА СІМЕЙ З ДІТЬМИ НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей здійснення судового захисту права сімей з дітьми на соціальне забезпечення. Встановлено, що можливість здійснення судового оскарження неправомірних рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб органів соціального захисту сімей з дітьми, є однією з найбільш ефективних гарантій у сфері реалізації права сімей з дітьми на захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Ключові слова: сім'я з дітьми, соціальний захист, судовий захист, юридичні гарантії.

Постановка проблеми. Питання захисту права сімей з дітьми на соціальне забезпечення в Україні є одним з ключових у праві соціального забезпечення. Це пов'язано зі зростаючою кількістю спорів, що виникають між сім'ями, на утриманні та вихованні яких перебувають рідні чи усиновлені діти, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування іншими суб'єктами щодо ефективної реалізації першими права на захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків. Про актуальність даної теми свідчить виділення рішенням Ради суддів адміністративних судів України від 31 жовтня 2013 р. № 114 спорів щодо соціального захисту сімей з дітьми у самостійну категорію адміністративних справ [1].

Ситуація що склалася, є підтвердженням недосконалості правового регулювання у сфері соціального захисту сімей з дітьми, неефективності діяльності соціально-зобов'язаних суб'єктів у цій сфері та, як наслідок, частих пору-

шень права даної категорії населення на соціальне забезпечення, що спричинює необхідність його захисту, у тому числі у судовому порядку.

До питань судового захисту прав у сфері соціального забезпечення у своїх наукових працях неодноразово зверталися такі науковці, як: Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, В.В. Веннікова, Т.З. Герасимів, Є.В. Краснов, І.М. Ласько, П.Д. Пилипенко, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, В.С. Тарасенко, М.М. Шумило та ін. Проте висновки та пропозиції, наведені у наукових напрацюваннях цих та інших вчених, стосуються або захисту права на соціальне забезпечення в цілому, або окремих його складових (на пенсійне забезпечення, на державну соціальну допомогу тощо), що свідчить про актуальність обраної теми.

У зв'язку з цим, **метою** даної статті є дослідження теоретичних та практичних проблем здійснення захисту права сімей з дітьми на соціальне забезпечення у судовому порядку та формулювання

пропозицій щодо напрямків його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Захист права сімей з дітьми на соціальне забезпечення може здійснюватися в різних формах, які в літературі прийнято поділяти на юрисдикційну — за участю уповноважених державою органів щодо захисту прав та неюрисдикційну, яка реалізується особою самостійно без звернення до відповідних органів [2, с. 14].

Найбільш поширеною юрисдикційною формою захисту права сімей з дітьми на соціальне забезпечення є судова, основу правового регулювання якої становить ст. 55 Конституції України, відповідно до якої права і свободи людини і громадянина захищаються судом та кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [3].

Дане положення Основного закону України у сфері судового захисту права сімей з дітьми на соціальне забезпечення конкретизоване низкою нормативно-правових актів у цій сфері, зокрема, ст. 23 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. закріплене право на оскарження рішень, дій та бездіяльності органу, що призначає і здійснює виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, у тому числі у судовому порядку [4], ст. 10 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. серед основних прав отримувачів соціальних послуг визначає право на захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку [5] і т.ін.

Таким чином, закріплення у законодавстві можливості здійснення судового захисту права сімей з дітьми на соціальне забезпечення є нічим іншим як гарантією ефективної реалізації даного права. До такого висновку приводить позиція

В.М. Андріїва, відповідно до якої гарантії прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина слід визначати як сукупність умов та засобів, що забезпечують їх охорону і захист [6, с. 186]. Як зазначає вчений, такі права мають двоякий характер, тому що виступають і як право, і як гарантія. Саме можливість здійснення судового оскарження неправомірного рішення, дій чи бездіяльності посадових осіб органів соціального захисту та фізичних осіб, діяльність яких спрямована на здійснення соціального забезпечення, у тому числі сімей з дітьми, є однією з найбільш ефективних гарантій у сфері реалізації права сімей з дітьми на захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Досліджуючи особливості захисту трудових прав робітників та службовців М.Є. Мариненко доходить висновку, що діяльність органів, які здійснюють судовий захист, має високий ступінь законодавчої регламентації, починаючи з прийому заяви і закінчуючи винесенням рішення і його виконанням, що свідчить про високий рівень ефективності даної форми захисту трудових прав [7, с. 18]. Таку позицію науковця можна застосувати й до характеристики судового захисту права сімей з дітьми на соціальне забезпечення.

Так, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. [8] закріплене право кожного на захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону (ст. 7), визначено, що судова влада в Україні здійснюється на засадах конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного та господарського судочинства (ст.ст. 21, 26).

За сучасного стану соціально-економічних відносин судовий захист права сімей з дітьми на соціальне забезпечення залежно від його організаційно-правової

форми та виду може здійснюватися за правилами цивільного та адміністративного судочинства. Так, ст. 18 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС України) від 6 липня 2005 р. встановлено, що за правилами адміністративного судочинства розглядаються спори між фізичними особами та суб'єктами владних повноважень щодо обчислення, призначення, перерахунку, виплати соціальних допомог, надання соціальних послуг та соціальних пілг [9]. Відповідно до ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) від 18 березня 2004 р. суди розглядають спори у порядку цивільного провадження щодо захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого, в даному випадку адміністративного, судочинства [10].

Так, за загальним правилом спори у сфері соціального захисту сімей з дітьми розглядаються судом за правилами адміністративного судочинства за місцем реєстрації (знаходження, перебування) позивача (ч. 2 ст. 19 КАС України). Однак питання встановлення юридичних фактів, що мають значення для здійснення соціального захисту сімей з дітьми, оскарження рішень, дій чи бездіяльності невідних суб'єктів у сфері соціального захисту сімей з дітьми (наприклад, підприємств, що здійснюють забезпечення технічними засобами пересування дітей-інвалідів), спори, що виникають у сфері недержавного соціального захисту даної категорії суб'єктів права соціального забезпечення вирішуються судами загальної юрисдикції за правилами цивільного судочинства за зареєстрованим місцем проживання чи пере-

бування фізичної особи-позивача (ч. 1 ст. 109 ЦПК України).

Як зазначає Є.В. Краснов, судовий розгляд спорів у сфері соціального забезпечення може здійснюватися трьома видами провадження: позовним, наказним та окремим, науковець також наводить характеристику кожного з них [11, с. 320]. Тим не менше, судовий захист права сімей з дітьми на соціальне забезпечення може здійснюватися лише в рамках позовного та окремого провадження, зважаючи на категорії вимог, визначені ст. 96 ЦПК України, щодо яких може бути видано судовий наказ.

Щодо окремого провадження, то відповідно до ст. 234 ЦПК України воно визначається як вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, а також у справах, що виникають з адміністративних правовідносин [12, с. 38-39]. Що стосується окремого провадження у сфері судового захисту права сімей з дітьми на соціальний захист то воно, в більшості випадків, застосовується саме для встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення. Так, рішенням Білозерського районного суду Херсонської області від 15 жовтня 2014 року (у справі № 648/4815/14-ц) було встановлено факт постійного проживання однією сім'єю чоловіка і дружини без укладення шлюбу, що має значення для здійснення соціального захисту дружини та дітей особи, померлої в результаті участі у проведенні Антитерористичної операції [13].

Наступною особливістю судового захисту права сімей з дітьми на соціальне

забезпечення, є суб'єктний склад учасників спору. Так, суб'єктом права на соціальне забезпечення у зв'язку з необхідністю утримання і виховання дітей та іншими супутніми соціальними ризиками є сім'я, зважаючи на наслідки визначених життєвих обставин, що є значимими для всієї родини та спричиняють, як правило, втрату або значне зниження рівня її доходів, та породжують спільну потребу у соціальному забезпеченні. Проте право на судовий захист у випадку ненадання або неефективного здійснення соціального забезпечення сім'ї з дітьми реалізує уповноважений член родини самостійного або через договірного представника. Другим учасником спору у сфері соціального захисту сімей з дітьми є зобов'язаний суб'єкт, до компетенції якого належить надання різних видів соціального забезпечення, встановлення фактів, які мають юридичне значення. До таких суб'єктів належать: департаменти соціального захисту населення, управління Пенсійного фонду України, центри соціального обслуговування, лікарсько-консультативні комісії тощо. Саме від форми власності та правового статусу цих суб'єктів залежить форма судочинства, в якій буде вирішуватися спір, про що мова йшла вище.

О.В. Смирнов справедливо зауважує, що більшість спорів у сфері соціального забезпечення, розглянутих судами, вирішується на користь осіб, які потребують соціального захисту. Це свідчить про ефективність судового захисту права на соціальне забезпечення. Водночас, велика кількість недоліків у цій сфері перешкоджають суспільному здійсненню судами захисту прав та інтересів фізичних осіб у сфері соціального забезпечення [14, с. 387]. Знижують ефективність суду не лише організаційно-структурні аспекти їх побудови та функціонування, але й недоліки чинного соціально-забезпечувального законодавства. Величезне

значення для нормальної ефективності діяльності суду має закон, що застосовується, його чіткість та ясність, логічна послідовність і узгодженість з іншими нормативно-правовими актами.

Тому однією з ознак судового захисту права сімей з дітьми на соціальне забезпечення є особливості застосування законодавства при вирішенні спорів у даній сфері. Так, характерною рисою процесуальних відносин у праві соціального забезпечення є те, що для їх правового регулювання недостатньо виключно норм процесуальних галузей права (цивільного чи адміністративного) — необхідним є застосування матеріальних положень законодавства у сфері соціального захисту. Варто врахувати, що при судовому вирішенні спорів у сфері соціального забезпечення сімей з дітьми можуть застосовуватися норми права, які втратили чинність, проте діяли на час існування спірних правовідносин. Так, суддя Хмельницького міськрайонного суду при ухваленні постанови 10 жовтня 2011 р. у справі № 2а/2218/11794/11 обґрунтував задоволення позовних вимог громадянки Р. у призначенні допомоги по догляду за дитиною у розмірі прожиткового мінімуму, встановленого законом, положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку із тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», який на той час діяв у новій редакції [15].

Ще однією особливістю судового захисту права сімей з дітьми на соціальне забезпечення є часте застосування рішень Конституційного Суду України при обґрунтуванні фізичною особою/сім'єю своїх позовних вимог. Така ситуація пов'язана з частим внесенням змін до нормативно-правових актів у сфері соціального захисту сімей з дітьми, які у подальшому рішеннями органу консти-

туційної юрисдикції визнаються такими, що суперечать Конституції України у зв'язку з тим, що звужують зміст та/або обсяг права даної категорії населення на соціальний захист. Проте, зважаючи на відсутність дієвого механізму виконання рішень Конституційного Суду України, особи, серед них сім'ї з дітьми, змушені саме у судовому порядку захищати свої права.

Не варто забувати, що мало лише домогтися судового визнання права сім'ї з дітьми на соціальний захист, вагоме значення має також процедура виконання такого судового рішення. Під час судового захисту права сімей з дітьми на соціальне забезпечення було визнано право даної категорії населення на отримання соціального захисту на мільярди гривень, проте Законом України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25 грудня 2015 р. передбачено видатки на заходи щодо виконання рішень суду, що гарантовані державою, у сумі 144 млрд. гривень, що, враховуючи кількість спорів у сфері пенсійного забезпечення, соціального захисту осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо, навряд чи є достатнім для своєчасного та повного виконання таких судових рішень.

Останнім часом у вітчизняній правовій літературі, зокрема у працях таких науковців, як Д.О. Єрмоленко, Н.М. Стаховська, В.А. Рудик, все частіше висловлюється думка про необхідність створення спеціалізованих соціальних судів. До такого висновку приводить наявність великої кількості як соціальних справ у судах, так і самих нормативно-правових актів, що регулюють ці питання, розібратися в яких дуже важко [11, с. 327]. Так, наприклад, соціальний захист сімей з дітьми регулюється такими законами України, як: «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим

сім'ям», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове пенсійне страхування» тощо. У зв'язку з цим у суддів при розгляді справ, які стосуються соціальних прав громадян, виникають певні труднощі, що призводить до прийняття різними судами за аналогічними справами різних за змістом рішень.

Проте, на нашу думку, у сучасних соціально-економічних та політичних умовах створення спеціалізованих соціальних судів не є доцільним. Досить ґрунтовною у зв'язку з цим видається позиція Н.М. Стаховської, яка пропонує запроваджувати спеціалізацію не судів, а суддів за різними правовими галузями, зокрема з права соціального забезпечення. Як зазначає науковець, для кваліфікованого розгляду і винесення правильного та об'єктивного рішення по суті спорів, що виникають з соціально-забезпечувальних матеріальних і процедурних правовідносин, суддя повинен бути не лише кваліфікованим спеціалістом у галузі права соціального забезпечення, а й повинен мати чітке уявлення і практичні навички стосовно механізму призначення (обчислення) і надання громадянам окремих видів матеріального забезпечення та соціальних послуг, щоб мати змогу самостійно оцінити правильність і відповідність законодавству будь-яких рішень, дій чи бездіяльності відповідних органів у галузі соціального забезпечення, які оскаржуються громадянами у судовому порядку [16, с. 13]. Підтримуючи точку зору Н.М. Стаховської, на нашу думку, запровадження спеціалізації суддів, у тому числі у сфері права соціального забезпечення, сприятиме більш швидкому та ефективному захисту невизнаних, порушених чи оспорюваних прав людини і громадянина.

Висновки. Існування механізму судового захисту права сімей з дітьми

на соціальне забезпечення є важливою гарантією його ефективної реалізації. Не дивлячись на те, що спори у сфері соціального захисту сімей з дітьми є категорією соціально-забезпечувальних спорів, тим не менше судовому порядку вирішення таких категорій справ притаманні певні особливості, що пов'язані із

суб'єктним складом такого спору, його підвідомчістю та підсудністю, ретроспективною дією законодавства, що регулює відносини даного виду, суттєвим значенням та частотою застосування рішень Конституційного Суду України при обґрунтуванні позовних вимог сім'ями з дітьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Класифікатор категорій адміністративних справ, затверджений рішенням Ради суддів адміністративних судів України від 31.10.2013 р. № 114 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://court.gov.ua/userfiles/Klassif.pdf>
2. Наливайко О.І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.І. Наливайко. — Київ, 2002. — 22 с.
3. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 5. — Ст. 21.
5. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 45. — Ст. 358.
6. Андріїв В.М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.05 / В.М. Андріїв. — Одеса, 2012. — 402 с.
7. Мариненко М.Е. Защита трудовых прав рабочих и служащих: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / М.Е. Мариненко. — Минск, 1969. — 19 с.
8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41-42, № 43, № 44-45. — Ст. 529.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35-36, № 37. — Ст. 446.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40-41, 42. — Ст. 492.
11. Краснов Є.В. Особливості судового захисту прав у сфері соціального забезпечення / Є.В. Краснов // Актуальні проблеми теорії трудового прав та права соціального забезпечення: монографія / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. — Одеса: Фенікс, 2015. — С. 314-328.
12. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. — Х.: Право, 2011. — 1352 с.
13. Рішення Білозерського районного суду Херсонської області від 15 жовтня 2014 року, провадження № 2-о/648/62/14 (у справі № 648/4815/14-ц) // Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
14. Трудовое право: Учебник / Под общ. ред. О.В. Смирнова. — М.: «Проспект», 1997. — 448 с.
15. Постанова Хмельницького міськрайонного суду від 10 жовтня 2011 р. (у справі № 2а/2218/11794/11) // Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
16. Стаховська Н.М. Відносини у праві соціального забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. — К., 2000. — 20 с.

Бориченко Е.В.

Судебная защита права семей с детьми на социальное обеспечение.

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей осуществления судебной защиты права семей с детьми на социальное обеспечение. Установлено, что возможность осуществления судебного обжалования неправомερных решений, действий или бездействия должностных лиц органов социальной защиты семей с детьми, является одной из наиболее эффективных гарантий в сфере реализации права семей с детьми на защиту от неблагоприятных последствий социальных рисков.

Ключевые слова: семья с детьми, социальная защита, судебная защита, юридические гарантии.

К. Borichenko

Judicial Protection of Families' with Children Right on Social Maintenance.

Summary. The article investigates the features of judicial protection of families' with children right on social maintenance.

Established that the possibility of a judicial appeal against unlawful decisions, actions or inaction of officials of social protection institutes of families with children is one of the most effective guarantees in the sphere of realization of families' with children right on protection from the adverse effects of social risks.

Keywords: family with children, social protection, judicial protection, legal guarantees.

